

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

QƏNDAB ƏJDƏR qızı ƏLİYEVƏ

**MİRZƏ İBRAHİMOVUN BƏDİİ NƏSRİNDƏ
CƏNUB MÖVZUSU**

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2017

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Vüqar Əhməd Mikayıl oğlu,**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Tehran Əlişan oğlu Mustafayev,**
AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Cahangir Əbdüləli oğlu Məmmədli,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı müəssisə: **Bakı Slavyan Universitetinin**
Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə “ ____ ” “ _____ ” 2017-ci il il saat ____ -da AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdindəki filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131 - Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı, IV mərtəbə.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ ____ ” _____ 2017-cı ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya

Mövzunun aktuallığı: XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Mirzə İbrahimov (1911-1993) mənsub olduğu xalqın milli ictimai düşüncəsini, mübarizəsini, dilini öz əsərlərində bütün varlığı ilə yaşadan yazıçılardan biridir. Onlarla hekayələrində, povestlərində, "Gələcək gün" romanında, eləcə də məqalə, очерк, məktub və xatirələrində Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərə yön vermək, istiqamətləndirməklə yanaşı, həm də xalqın milli mübarizəsinin bədii səlnaməsini yaratmışdır.

M.İbrahimovun yaradıcılığını aktual edən amillərdən biri əsərlərində xalq həyatını, onun ideallarını, düşüncəsini, mücadiləsini bütün ziddiyyətləri, detalları ilə təsvir etməsi, xalqın arzu və ideallarını ifadə etməsidir. Bu cəhətdən yazıçı M.İbrahimovla ictimai xadim M.İbrahimov daim qoşa çıxış etmiş, bir-birini tamamlamış və eyni məqsədə doğru irəliləmişdir. Zaman-zaman Cənubi Azərbaycan mövzusu, demək olar ki, M.İbrahimovun əsərlərinin baş mövzusu çevrilmişdir. Bu fəaliyyətin əsasında isə Azərbaycan xalqının keçmişinin yaşadılması, bugününün problemlərinin yazılması, ictimai ideallarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi kimi milli taleyüklü məsələlər durur. Belə ki, M.İbrahimovun uşaqlığının müəyyən bir hissəsinin orada keçməsi, çox çətin, ağır günlər yaşaması, atasının bir parça çörək üçün Azərbaycanın şimalına üz tutması və burada atasından sonra böyük qardaşının da vəfat etməsi-bütün bunlar yazıçının yaddaşında dərin bir iz qoyub getmişdir. Onun həyatının, mübarizəsinin müəyyən bir dövrü də Cənubla bağlı olmuşdur. Ötən əsrin 40-cı illərində dünyada baş verən qlobal hadisələr yazıçını yenidən bu proseslərin içinə atdığından xalqın ictimai ideallarının həyata keçirilməsi işində yaxından iştirak etmişdir. Sovet Azərbaycanından Cənubi Azərbaycana gedən ictimai, siyasi, ideoloji, mədəni, kütləvi iş aparmaq üçün qruplar müəyyənləşdi ki, bu qruplardan birinə də Mirzə İbrahimov rəhbərlik edirdi. Təbrizdə Azərbaycan dilində "Qızıl əskər" qəzetinin çıxarılması və onun redaktorluğu M.İbrahimova tapşırılmışdı. Yazıçı burada yalnız Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi, demokratik prosesləri izləməklə qalmamış, onun iştirakçısına çevrilmiş, xalqın həyatı və ictimai idealları ilə yaxından tanış olmuşdur. Sonrakı proseslərdə də yazıçının ictimai fəaliyyətində xalq və onun dili əsas komponentlərdən biri olmuşdur. Mövzunun aktuallığı onunla şərtlənir ki, Azərbaycan ədəbi, ictimai-siyasi düşüncəsinin prioritet istiqamətlərindən biri olan Cənubi Azərbaycan məsələsi M.İbrahimov yaradıcılığında özünün yeni həyatını yaşamışdır. Zaman keçdikcə M.İbrahimova və o dövrə münasibətin dəyişməsi, problemlərə ictimai-siyasi müstəvidən baxış məsələni araş-

dırmanı bir daha aktuallaşdırır. Mövzunu aktual edən məsələlərdən biri də Cənubda yaşayan azərbaycanlıların problemlərinin həll edilməməsidir.

Mövzunun öyrənilməsi və işlənmə dərəcəsi. M. İbrahimov yaradıcılığa başladığı zamandan ədəbi tənqidin diqqət mərkəzində olmuşdur. 30-cu illərdən başlayan bu proses bu gün də davam etməkdədir. M.İbrahimovun yaradıcılığında Cənub mövzusu ilk olaraq ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etmişdir. Yazıcının müasirləri epizodik olaraq Cənubi Azərbaycan mövzulu hekayələrini təhlil edərək ədəbiyyatımızdakı yerini müəyyənləşdirməyə çalışmışlar. Tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar Məmməd Arif, Məmməd Cəfər Cəfərov, Mir Cəlal, Əkrəm Cəfər, Cəfər Xəndan, İslam İbrahimov və başqaları ümumən yazıçı yaradıcılığını təhlil edərkən, bu və ya digər dərəcədə Cənub mövzusunda da toxunmuşlar¹. Cəfər Xəndanın məqaləsi isə çox sonralar nəşr edilmişdir². Bununla belə, ədəbi tənqidin "Gələcək gün" romanına həsr olunmuş tənqidi məqalələrdə baş mövzu Cənubi Azərbaycan olmuşdur. Bu səbəbdən də romanın nəşrindən sonra dərc edilən resenziyalarda Cənubi Azərbaycan mövzusu geniş təhlil edilmişdir. İ.İbrahimov, M.Vəliyevin (Əlioğlu), P.Fateyevin, A.Hacıyevin və b. məqalələrində³ romandakı milli azadlıq mücadiləsi təhlil obyektinə çevrilmişdir. Yazıcının yaradıcılığı ilə bağlı ilk monoqrafiyanı professor A.Hacıyev yazmışdır. Lakin burada tədqiqatçı

¹Arif M. Xalq yazıçısı. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 1966, 28 may; Arif M. İstedad və əmək // "Azərbaycan" jur., 1971, № 10, s. 11-20; Azəroğlu. Cənub hekayələri. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 1991, 25 oktyabr; Cəfərov C. Gələcək gün. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 1951, 15 fevral; Cəfər Ə. Ürəyimin tələbi. Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1971, 4 dekabr; Cəfərov M.C. Əməlpərvər ədib // "Azərbaycan" jur., 1971, № 10, s. 21-25; Əlimirzəyev X. Klassiklərə məhəbbətlə (Mirzə İbrahimov-60). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1971, 4 dekabr; Mir Cəlal. Ədibin şərəfli yolu // "Azərbaycan" jur., 1971, № 10, s. 26-28; Musayev S. Xalq yazıçısı və klassik ədəbiyyat // "Azərbaycan" jur., 1971, № 10, s. 40-43; Xəlilov P. Mirzə İbrahimovun hekayələri // "Azərbaycan" jur., 1954, № 8, s. 132-135; Xəlilov Q. Yoldaş, vətəndaş, ana (Mirzə İbrahimovun "Mədinənin ürəyi" hekayələr kitabında qadın obrazları. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 1962, 17 noyabr və s.

² Mirzə İbrahimovun yaradıcılığında cənub mövzuları. // "Azərbaycan" jur., 1981, № 10, s.77-78.

³ Fateev P. "Gələcək gün" (Mirzə İbrahimovun eyniadlı əsəri haqqında) // "Azərbaycan" jur., 1950, № 1, s.144-156; İbrahimov İ. Tarixi optimizm yollarında // "Azərbaycan" jur., 1962, № 7, s. 197-213; İbrahimov İ. M.İbrahimovun nəsrinə haqqında bəzi mülahizələr // "Azərbaycan" jur., 1962, № 12, s. 158-170; Hacıyev A. "Güləbət" (Mirzə İbrahimovun yeni povesti haqqında). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1966, 22 yanvar; Hacıyev A. Fırtına quşunun hünəri. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1966, 3 dekabr; Hacıyev A. Xalq yazıçısının dördcildliyi. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1973, 26 may; Hacıyev A. Mirzə İbrahimov. Bakı: Yazıçı, 1982.

M.İbrahimovun bütöv yaradıcılığını əsas götürdüyündən Cənub mövzusu haqqında araşdırmalara çox az yer verilmişdir.

Müstəqillik dövründə də M.İbrahimovun yaradıcılığı tədqiqata cəlb edilmişdir. Ədəbiyyatşünaslar İ.Həbibbəyli, T.Əhmədov, R.Əliyev, B.Əhmədov, E.Quliyevin araşdırmalarında¹ yazıçının yaradıcılığı kontekstində Cənub mövzusu bu və ya digər dərəcədə tədqiqata cəlb edilib.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın əsas obyektini M.İbrahimovun Cənub mövzusunda yazdığı hekayələri, povestləri, "Gələcək gün" romanı, yol qeydləri, xatirələri və s. təşkil edir. Yazıçının "Cənub hekayələri ("Azad", "On iki dekabr", "Salam sənə, Rusiya" və s.), "Güləbətini", "Xosrov Ruzbeh" povestləri və "Gələcək gün" romanı mövzu, problematika, sityet xətləri, obrazları və s. baxımından sistemli şəkildə təhlil edilir. Tədqiqat işində Azərbaycan ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığının problemlə bağlı məqalələri, tədqiqatları, fikirləri də araşdırmaya cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. M.İbrahimov yaradıcılığında Cənub mövzusunun araşdırılması ədəbiyyatşünaslığımız qarşısında duran ən mühüm problemlərdəndir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi ön plana çəkilmişdir:

- M.İbrahimov yaradıcılığını Cənubi Azərbaycan mühiti kontekstində təhlil etmək;
- M.İbrahimovun "Cənub hekayələri"ni müxtəlif yönərdən (mövzu, problematika, obraz, sityet xətti və s.) araşdırmaq;
- "Cənub hekayələri"nin yazıçı yaradıcılığında və ümumən bədii nəsrimizdə tutduğu yeri və mövqeyi müəyyənləşdirmək;
- M.İbrahimovun Cənub mövzusunə həsr olunmuş povestlərini müxtəlif problemlər baxımından tədqiq etmək;
- Povestlərində Cənub reallıqları və həyat realizmini tədqiq etmək;
- "Gələcək gün" romanında həyat həqiqəti və bədii gerçəklik problemini tədqiq etmək;

¹ Həbibbəyli İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Bakı: Elm və təhsil, 2017; Əhmədov B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı; mərhələlər, istiqamətlər, problemlər. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 556 s.; Əhmədov T. Ədəbiyyatımızın ağsaqqalı. "Kitablar aləmində" jur., 1986, № 4, s. 11-13; Əhmədov T. Böyük ictimai xadim, yazıçı Mirzə İbrahimov. Bakı: Nurlan, 2001; Əhmədov T. Mirzə İbrahimov (albom-kitab). Bakı: Nurlar, 2014; Əliyev R. Taleyin sözü. Bakı: "MBM", 2008; Quliyev E. Mirzə İbrahimov: Ədəbi-estetik görüşlər və sənətkarlıq məsələləri. Bakı: 1997 və s.

- "Gələcək gün" romanında ictimai-siyasi hadisələrin bədii dərk problemi araşdırmaq;
- Yazıçının publisistikasında bədii yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti ilə bağlı mülahizələri, detalları tədqiqata cəlb etmək; və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. M.İbrahimov nəsrində Cənub mövzusu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq elmi-nəzəri şəkildə tədqiqata cəlb olunur. "Cənub hekayələri", eləcə də bu silsiləyə daxil olmayan, lakin mövzusu Cənub həyatından götürülmüş hekayələri təhlilə cəlb edilərək Azərbaycan bədii nəsrində tutduğu yeri və mövqeyinə aydınlıq gətirilir. Cənubi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi mübarizənin, milli azadlıq hərəkatının salnaməsini yaradan, hətta "siyasi roman" kimi də qələmə verilən "Gələcək gün" romanı həyat həqiqəti və bədii gerçəklik kontekstindən dəyərləndirilir;

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını ədəbiyyatşünaslıq elmi sahəsindəki nəzəri-elmi dəyərlər, ədəbi-bədii materialın sistemli şəkildə müxtəlif rəqurslardan araşdırılması təşkil edir. Dissertasiya işində ədəbi-elmi irsin öyrənilməsində tarixilik prinsipinə əsaslanılmışdır. Lakin mövzunun müqayisəli şəkildə öyrənilməsi və bəzi paralellər aparılması müqayisəli təhlil metoduna da müraciət edilməsini zəruri etmişdir. Tədqiqat işinin yazılmasında ədəbi-nəzəri materiallardan, elmi tədqiqat işlərindən, məqalə, yol xatirələri və məktublardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən ədəbiyyatımızın müxtəlif sahələrinin (bədii nəsr, roman, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı və s.) tədqiqində, xüsusilə M.İbrahimov irsinin, ədəbi, ictimai şəxsiyyətinin araşdırılmasında, eləcə də bədii nəsrimizdə Cənub mövzusunun tədqiqində və öyrənilməsində istifadə oluna bilər. Eyni zamanda, tədqiqat işi Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərin öyrənilməsində, xalqın milli azadlıq mücadiləsinin tarixinin araşdırılmasında və tələbələrə tədrisində müəyyən səmərə verə bilər.

İşin aprobasiyası. Tədqiqat işinin AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın başlıca məzmunu, müddəaları, elmi yenilikləri, yekunları və nəticələri məqalə və tezislər şəklində Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu elmi jurnal və məcmuələrdə, xarici elmi nəşrlərdə çap etdirdiyi məqalələrdə, beynəlxalq konfranslarda etdiyi tezis və məruzələrdə öz əksini tapmışdır.

İşin quruluşu. Dissertasiya işi Giriş, hər biri iki yarımfəsilə bölünməklə üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

"Giriş"də tədqiqat işinin aktuallığı, mövzunun tədqiq tarixi, predmeti və obyektini, məqsəd və vəzifələri, dissertasiyanın elmi yeniliyi və metodoloji bazası, nəzəri və praktik əhəmiyyəti əsaslandırılmış, işin aprobeiasiyası və strukturu müəyyənəşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin I fəsil **"Mirzə İbrahimov və Azərbaycan ədəbi, ictimai-siyasi mühiti"** adlanır. Bu fəsil **"Mirzə İbrahimov ədəbi, ictimai-siyasi mühit kontekstində"** və **"Mirzə İbrahimovun fəaliyyətində Cənubi Azərbaycan faktoru"** yarım fəsillərdən ibarətdir. I yarım fəsildə qeyd olunur ki, Azərbaycan ədəbi, ictimai fikrinin görkəmli xadimlərindən biri M.İbrahimov XX əsr ədəbiyyatımızda bir nasir, dramaturq, tənqidçi və ədəbiyyatşünas, akademik kimi tanınmışdır. Bədii ədəbiyyatla yanaşı, o həm də ictimai, siyasi proseslərdə yaxından iştirak etmiş, xalqın milli, taleyüklü məsələlərində özünün mövqeyi ilə seçilmişdir. Çoxşaxəli yaradıcılığa malik yazıçının həyatı və yaradıcılığının böyük bir dövrü Cənub həyatı ilə bağlıdır, başqa sözlə Cənuba həm bioloji, həm də ictimai-siyasi mənəvi cəhətdən bağlı olan yazıçının yaradıcılığını Ümummilli lider Heydər Əliyev yüksək qiymətləndirmişdir: "Mirzə İbrahimovun roman janrında da xidmətləri böyükdür. O, "Gələcək gün", "Böyük dayaq", "Pərvanə" kimi epik əsərlər yaratmışdır ki, bunlar da Azərbaycan ədəbiyyatının, bütün müasir sovet ədəbiyyatının həqiqətən görkəmli əsərlərindəndir. "Gələcək gün" romanı Cənubi Azərbaycanda inqilabi hərəkət haqqında, xalqın öz milli və sosial qurtuluşu uğrunda mübarizəsi haqqında inandırıcı, yüksək səviyyədə yazılmış bədii hekayətdir"¹.

M.İbrahimov Azərbaycan nəsrinin, dramaturgiyasının, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında da əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Görkəmli ictimai xadim kimi respublikamızda humanitar elm sahələrinin yaranmasında və formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bir neçə dəfə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri olan yazıçı ədəbi prosesin nizamlanmasında, sağlam əsaslar üzərində qurulmasında yaxından iştirak edib, qurultay və müxtəlif yığıncaqlarda sakit, təmkinli, ancaq kifayət qədər elmi və səlisl çıxışları ilə yadda qalıb.

Bədii yaradıcılıqda realist mövqedə dayanan M.İbrahimov elmi irsində də realizm yaradıcılıq metodunun prinsiplərini müdafiə edib. Böyük ədibimiz C.Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi "Böyük demokrat"

¹ Əliyev H. Xalqa həsr edilən yaradıcılıq (M.İbrahimovun 70 illik yubileyinə həsr edilmiş yığıncaqda çıxışı) // "Azərbaycan" jur., 1981, № 10, s. 67.

əsərində milli realizmin tipologiyasını konkret bir sənətkarın yaradıcılığı əsasında müəyyənləşdirməyə nail olub. Onun ictimai fəaliyyəti ilə bədii və elmi yaradıcılığı bir-birini tamamlayır. Bu müxtəlif sahələrdəki fəaliyyətinin təkcə biri onun elm və mədəniyyət tariximizdəki mövqeyini müəyyənləşdirməyə kifayət edir.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Sovet ordusunun ölkəyə daxil olması İranda ictimai qüvvələrin fəallaşmasına və ciddi ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb olmuşdu. Ən əhəmiyyətli budur ki, İranda azərbaycanlıların müstəqil yaşamaq, milli istiqlaliyyət əldə etmək imkanı yaranmışdı. Təbrizdə vətənpərvər qüvvələr ana dilində “Vətən yolunda” adlı qəzetin nəsrinə imkan tapmışdı. Qəzetin redaktoru və onun ideya istiqamətini müəyyənləşdiən M.İbrahimov öz ətrafına milli ruhlu ziyalıları toplayaraq istiqlal mübarizələrinin önündə dayanmışdı. Yəni onun yaxından köməyi nəticəsində Cənubi Azərbaycanda “Şairlər məclisi” təşkil olunmuşdu. Məclis 1945-ci ilin dekabrına qədər, yəni Milli hökumət yaranana qədər öz fəaliyyətini davam etdirdi. Milli hökumətin hakimiyyəti dövründə isə Cənubi Azərbaycanda “Yazıçılar və şairlər cəmiyyəti” fəaliyyətə başladı.

Bütün bunlar Azərbaycan ədəbiyyatında Cənub mövzusunun yeni mərhəsinə şərtləndirdi, bədii yaradıcılıqda milli təfəkkür, azadlıq ideyaları önə çıxdı. M.İbrahimovun “Cənub hekayələri” belə bir dövrdə yazıldı. Çox keçmədən qəzetdə yeni şair və yazıçıların da imzaları görünməyə başladı. “Vətən yolunda” sükut buzunu qırılmışdı, ana dilində yazanlar üçün fəaliyyət meydanı açılmışdı. 40-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda şəhliq üsul-idarəsinə qarşı gedən mübarizənin yetirməsi olan demokratik ədəbiyyatın yetişməsində M.İbrahimovun əsasını qoyduğu bu mətbuat orqanının mühüm əhəmiyyəti oldu. Eyni zamanda, yazıçının uşaqlıq və gənclik illərində apardığı müşahidələr yaradıcılığı boyu hekayə və povestlərində ayrı-ayrı süjet və obrazlarda bu və ya digər dərəcədə təzahür etmişdir.

Bu dövrdən başlayaraq M.İbrahimovun ictimai, ədəbi fəaliyyəti şimalı, cənublu Azərbaycanın problemlərini işıqlandırır. Ömrünün sonuna qədər yazıçı ictimai-siyasi proseslərdən bir an da olsun ayrılmır, əksinə onun bütün əsərləri bu proseslərə zaman-zaman yeni fikir və ideyalarla qüvvət verir. M.İbrahimov şəxsiyyətinin və bədii yaradıcılığının əsas cəhəti budur ki, yazıçı həm Şimalı, həm də Cənubi Azərbaycan ictimai-ədəbi mühiti ilə sıx bağlı olub. Bu amil yazıçıya imkan verib ki, xalqın dil birliyi, mənəvi birliyi və nəhayət coğrafi, siyasi birliyinin təmin edilməsi yollarında məqsədyönlü fəaliyyət göstərsin. Uşaqlıq illəri Cənubi Azərbaycanda keçən M.İbrahimovun bədii yaradıcılığının formalaşması, həyat yolunu seçməsi sürətlə baş verib, bütün Azərbaycan idealını bədii yaradıcılığında bir meyar kimi qəbul edib.

M.İbrahimov yaradıcılığında və ictimai fəaliyyətində Azərbaycan dilinə çox böyük önəm verirdi və bu məsələyə yazıçı cənublu-şimalı kontekstindən baxırdı. Şimalda olduğu kimi, Cənubda da xalqın tarixini, dilini qoruyub saxlamağa çalışırdı və bu yolda çalışan şəxsiyyətləri daim dəyərləndirir, buna qarşı çıxanları isə tənqid edirdi.

M.İbrahimovun Azərbaycan dili uğrunda mübarizəsi elə Azərbaycanın dünəni, bugünü, bütövlüyü uğrunda macadiləsi kimi qəbul edilməlidir. Çünki yazıçı dili xalqın milli varlığı, onu bütövləşdirən bir faktor kimi qəbul edirdi. Elə buna görə də 1945-ci ildə Təbrizdə yazdığı "Azərbaycan dili" məqaləsi olduqca maraqlıdır. Yazıçı bu məqaləsində xalqın birliyi və dil haqqında önəmli mesajlar verir: "Ta qədim zamanlardan bəri tarix göstərir ki, hər hansı bir xalq öz millət və mənəviyyatını saxlamaq üçün vətəni və dövləti ilə bərabər öz dilini də saxlamağa cəhd etmişdir. Çünki hər xalqın ana dili onun milli varlığının və mənəvi aləminin ifadəsidir. Beləliklə, dil hər bir xalqın milliyyət və varlığını bildirən və qoruyan mühüm amillərdəndir"¹.

M.İbrahimovun son böyük işlərindən biri də Cənubi Azərbaycanla bağlı fundamental tədqiqatların aparılması üçün zəmin hazırlaması və şöbə yaratması olmuşdur. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsinin yaranması M.İbrahimovun adı ilə bağlıdır. Ona görə ki, M.İbrahimov bu ideyanı yalnız səsləndirməmiş, həm də onun yaradılmasında, fəaliyyət proqramının tutulmasında və yerinə yetirilməsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Məhz onun yaratdığı bu şöbədə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına aid fundamental tədqiqatlar aparılmış, gərəkli toplama işləri görülmüş, Cənubi Azərbaycanda gedən ədəbi proses bütün problemləri ilə işıq üzü görmüşdü. Dörd cildlik Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyasının yaradılması ideyasını irəli sürən və onu real işə çevirən də məhz M.İbrahimov olmuşdur. Eləcə də XIX-XX əsrlər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına aid ayrı-ayrı problemlərin araşdırılması prosesi də baş vermişdir ki, bunun da başında görkəmli yazıçı, ədəbiyyatşünas, akademik M.İbrahimov dururdu. Ədəbiyyatşünas Rəhim Əliyev çox doğru olaraq yazır: "Mürzə müəllimin antologiya adı ilə ortaya çıxan dörd cildlik ensiklopedik layihəsi Azərbaycan xalqının milli birliyi üçün misilsiz bir iş idi"². M.İbrahimovun yaradıcılığında Cənub mövzusunun mühüm yer tutması, hər şeydən əvvəl, yazıcının bu mühitdə doğulması və sonrakı proseslərdə bu mühitlə ictimai, ədəbi, siyasi kontekstdə bağlı olmasından irəli gəlirdi. Eyni zamanda yazıcının

¹ İbrahimov M. Ana dili-hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, s.53.

² Əliyev R. Taleyin sözü. Bakı: "MBM", 2008, s.55.

milli ictimai idealları fəaliyyətində və yaradıcılığında əsas tutmasından qaynaqlanırdı.

I fəsilin "**Mirzə İbrahimovun fəaliyyətində Cənubi Azərbaycan faktoru**" yarım fəsilində M.İbrahimovun həyatında və ədəbi-ictimai mühitində Cənubi Azərbaycan faktorunun rolu araşdırılır. Belə ki, yazıçı yalnız bədii yaradıcılığında deyil, ictimai fəaliyyətində də Cənubi Azərbaycan faktoruna sıx bağlı olmuşdur. Yazıçının Cənubi Azərbaycanda anadan olması, səkkiz yaşına qədər burada yaşaması olsun ki, bu faktorun yalnız zahiri tərəfidir. Əslində isə M.İbrahimovu Cənubi Azərbaycana bağlayan faktorların başında, fikimizcə, milli, ictimai-siyasi amil dayanır. O, bütün varlığı ilə Şimalı-Cənublu Azərbaycana bağlı idi. Azərbaycanın ədəbiyyatı, tarixi, dili, coğrafiyası haqqında yazarkən də, həmişə onları vəhdətdə götürmüşdür. M.İbrahimovun 40-cı illərdə Təbrizə, Tehrana aparan, Milli hökumətin qurulmasında yaxından iştirak etməyə vadar edən də məhz bu amil olmuşdur.

Yazıçının yaradıcılığı ilə bağlı yazılan tədqiqatlarda da da Cənubi Azərbaycan faktoru qiymətləndirilmiş, yazıçı yaradıcılığında oynadığı rolu aşkara çıxarılmışdır. Yazıçı İ.Şıxlı M.İbrahimovun yaradıcılığı və ictimai fəaliyyətinin Cənub mərhələsini yüksək qiymətləndirərək yazırdı: "...Cənub həsrəti və parçalanmış Azərbaycanın birləşmək dərdi həmişə onun ürəyində qövr etmişdir. Yalnız Böyük Vətən müharibəsi illərində ölkəmizin ölüm-dirim mübarizəsi apardığı anlarda Mirzə İbrahimov əsgər şinelində Cənubi Azərbaycana getməli oldu"¹.

M.İbrahimovun müharibə zamanı həm sovet Azərbaycanında, həm də Cənubi Azərbaycanda çox böyük və ağır bir missiyanı həyata keçirdiyinin şahidi oluruq. Azərbaycan KP MK-nın katibi Əziz Əliyevin rəhbərliyi ilə təşkil edilən qrupda M.İbrahimov da var idi. Ona ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində qəzet çıxarmaq tapşırılmışdı. O, "Vətən yolunda" qəzetini 1941-1942-ci illərdə redaktə edərək 56 sayını dərc etmişdir. Yazıçı burada dərc etdirdiyi məqalələrdə xalqın keçmişinə, bugününə aid yazılar, publisistik məqalələr dərc edirdi. Tədqiqatçı Solmaz Cəlal qızı onun bu dövr fəaliyyəti haqqında yazır: "Vətən yolunda" qəzetinin rəngarəng rubrikalar, kəskin publisistik yazılar və felyetonlar, mədəniyyət və teatr icmalları, həkim məsləhətləri, oxucu və döyüşçü məktubları, şeir və hekayələrlə təmin olunmasında onun redaktoru M.Əjdəroğlunun böyük xidməti var idi"².

¹ Şıxlı İ. Yorulmaz sənətkar // "Azərbaycan" jur., 1981, № 10, s. 74.

² Solmaz C. Mirzə İbrahimov və Cənubi Azərbaycan azadlıq hərəkatı. Bakı: Elm, 2011, s.61.

M.İbrahimovun Cənubi Azərbaycanda anadan olması və Cənub mühitində böyüməsi, eləcə də 1941-42-ci və 1945-46-cı illərdə Təbrizdə yaşaması, burada Sovet ordusunun sıralarında siyasi işçi vəzifəsini daşması və Qızıl ordunun orqanı "Vətən yolunda" qəzetinin redaktoru olması və s. onu ictimai hadisələrin mərkəzinə salır. Ümumiyyətlə, 406 sayı dərc edilən "Vətən yolunda" qəzetində məqalələrlə çıxış edir, ictimai-siyasi hadisələrin episentridə olurdu. Yazıçı burada gedən ictimai-siyasi proseslərin yalnız iştirakçısı olmamışdır, həm də bir yazıçı kimi uzun müddət bu hadisələri müşahidə etmişdir. Bu müşahidələr sonralar hekayə, povest, roman, publisistika şəklində üzə çıxmışdır. Hekayə yaradıcılığında Cənub mövzusu "On iki dekabr", "Azad", "Tonqal başında", "İran qızı", "İki həyat" və s. hekayələrində həm də yaşadığı tərcümeyi-hal faktı kimi meydana çıxmışdır. Yaşanan hadisələrin tərcümeyi-hal faktı olması Azərbaycan bədii nəsrində Cənub mövzusunun yeni bədii keyfiyyət qazanmasını şərtləndirmişdir. Deyə bilərik ki, M.İbrahimovun yaradıcılığını əhəmiyyətli edən məhz bu cür faktorlardır. Tənqidçi İ.İbrahimov yazıçının əsərlərində həyatı, tərcümeyi-hal müşahidələrinin olmasının yaradıcılığına əhəmiyyətli təsirini nəzərdə tutaraq yazır: "Mən deyərdim ki, ədibimiz 1941-ci ildən İrani və Cənubi Azərbaycanı qarış-qarış gəzməyəydi, müxtəlif ictimai zümrələrin həyatını iti bir sənətkar gözü ilə izləməyəydi, 1948-ci ildə iyrənc, müstəbid şahlıq üsul-idarəsini, dünya xalqlarına ağır zərbə kimi gurlayan, ...bütün sovet ədəbiyyatının görkəmli əsərlərindən biri olan, müəllifə dünyanın bir çox ölkəsində haqlı şöhrət qazandıran "Gələcək gün" romanı yaranmazdı"¹.

M.İbrahimov 40-cı illərdə Cənubi Azərbaycana gedərkən uşaqlıq həyatının keçdiyi yerləri bir də gəzir, bu dəfə artıq yazıçı müşahidələri əsas rol oynayır. Yazıçı fürsətdən istifadə edərək qohumları, yaxınları ilə görüşür. Azərbaycan mücahidlərinin ölkənin istiqlaliyyəti uğrunda apardığı ağır mücadilə və mübarizələri öz gözləri ilə görür. Dar ağacından, fars şovinizminin zülmündən qurtarmaq üçün igid Azərbaycan oğullarının azadlıq mübarizəsinə dəstək verir. Bütün bunların təsiri altında yazıçının yaradıcılığında yeni bir istiqamət - "Cənub hekayələri", povestləri və məşhur "Gələcək gün" romanı meydana çıxıb.

M.İbrahimov Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərlə sıx bağlı idi, burada qəbul olunan qərarları qəzetin səhifələrində dərc edir, təbliğat və təşviqat işində yaxından iştirak edirdi. Azərbaycan demokrat firqəsi-

¹ İbrahimov İ. M.İbrahimovun nəsrinə haqqında bəzi mülahizələr // "Azərbaycan" jur., 1962, № 12, s. 159-160.

nin oktyabr ayının əvvəllərində Təbrizdə çağırılmış birinci qurultayı zamanı firqənin məramnamə və nizamnaməsini "Qızıl səhifələr"də dərc etməklə onun yayılmasına çalışırdı.

M.İbrahimov öz yaradıcılığında Cənub mövzusunda xüsusi önəm verdiyi kimi, çap olunan bu əsərlərinin gələcək taleyini də çox düşünürdü. O, istəyirdi ki, bu əsərlərində qoyulan ideyalar həyata keçsin, buradakı problemlər keçmişdə qalsın, xalq firavan bir həyat yaşasın. Buna görə də hər vaxtlı əsərlərinin İranda, eləcə də Cənubi Azərbaycanda nəşr edilməsini istəyirdi. Düşünürdü ki, bu zaman həmvətənləri bu əsərlərdəki həyatı, mübarizəni daha dərinlən dərk edəcək.

M.İbrahimovun milli ictimai idealları fəaliyyətində və yaradıcılığında əsas yer tutmasından qaynaqlanırdı. Məhz Cənubi Azərbaycan faktoru yazıçının həm ədəbi, bədii yaradıcılığına, həm ictimai-siyasi, həm də elmi fəaliyyətində önəmli rol oynamış və gələcək prioritetini müəyyən etmişdir. Yazıçının yaradıcılığı ilə bağlı yazılan tədqiqatlarda da Cənubi Azərbaycan faktoru qiymətləndirilmiş, yaradıcılığında oynadığı rolu aşkara çıxarılmışdır. M.Arif, M.Cəlil, P.Xəlilov, C.Xəndan, İ.Şıxlı, Anar, T.Əhmədov, R.Əliyev və b. tədqiqatlarında, məqalə və xatirələrində yazıçı yaradıcılığında Cənubi Azərbaycan faktorunu yüksək qiymətləndirmişlər.

Dissertasiyanın "**Mirzə İbrahimovun hekayə və povestlərində Cənub reallıqları**" adlı II fəsil "**Cənub hekayələri**"ndə **milli azadlıq ideyalarının təsviri**" və "**Povestlərində Cənub lövhələri və milli kolorit**" yarım-fəsil-lərindən ibarətdir.

M.İbrahimovun "Cənub hekayələri"nə qədər yazdığı əsərlərin bəzilərində Cənub mövzusu müəyyən yer tutmuşdu. Hələ 1930-cu ildə yazdığı "İran qızı" hekayəsində Ulduz adlı cənublu qızın faciəli həyat hekayətini göstərir. Doğrudur, bu zaman yazıçının "Cənub hekayələri" silsiləsi yaranma-sına hələ on beş-on altı il var idi. Buna baxmayaraq, yazıçı İran həyatını, onun etnoqrafik təbiətini, eləcə də ziddiyyətli cəmiyyətini təsvir etmişdir. Görünür, yazıçının yaddaşında qalmış bu hadisəni qələmə almaq daha asan olmuşdur. Nədən ki, 1930-cu illərdə müasir mövzulu hekayələrdə bu cür problemlər qoymaq çətin idi. Yəni müasir həyatdan yazılan əsərlərin əksəriyyəti istehsalat mövzularını əhatə edirdi. Deməli ki, zamanında yazıçı şüurlu olaraq bu mövzu-lardan qaçmağı üstün tutmuşdur. İkinci tərəfdən, yazıçının yaddaşında qalmış həyatı müşahidələri mövcud sosrealizm kontekstindən kənarında olduğundan oxucular üçün daha cazibədar və maraqlı görünürdü. Buna görə də yazıçının yaradıcılığında çox zəif olan sosialist həyatının tərənnümünü Cənub mövzusu-nun tutduğunu aydın görmək olar.

M.İbrahimovun Cənub hekayələrində milli mübarizə elementləri bu və ya digər şəkildə öz əksini tapır. Milli istiqlal hərəkatı və azadlıq ideyalarının təsviri, demək olar ki, "Cənub hekayələri"nin süjet xəttindən qırmızı xətlə keçir. Bu hekayələrin qəhrəmanları milli ideal uğrunda mübarizə aparır, bu yolda canından belə keçməyə özünü hazır hesab edir. Bu debüt çox uğurlu olmuş və yazıçının yaradıcılığından sona qədər bu mövzu getməmişdir. Maraqlıdır ki, yazıçının Hindistan həyatından yazdığı "Çandranın üsyanı" hekayəsi özünün problematikasını və ideyasını ilə "Cənub hekayələri" ilə səsləşir. Hətta belə demək mümkündürsə, yazıçı bu hekayəni yazmaqla "Cənub hekayələri"ni hazırlıq görmüşdür.

M.İbrahimov müharibədən sonra cəbhə müşahidələrini bədii materiala çevirməyə çalışmışdır. Xüsusilə, yazıçı 1946-1947-ci ildə yazdığı "Cənub hekayələri" silsiləsi ilə yeni bir istiqamətin əsasını qoyur. Beş müstəqil hekayədən ("Azad", "İztirabın sonu", "Tonqal başında", "On iki dekabr", "Salam sənə, Rusiya") ibarət olan bu silsilə Azərbaycan bədii nəsrinə və hekayəçiliyinə yeni bədii düşüncə elementləri və lövhələr gətirmişdir. Bu hekayələrin hər biri müstəqil mövzuya həsr olunduğu kimi, ayrıca süjet xəttinə və bədii ümumiləşdirmə xüsusiyyətinə də malikdir. "Cənub hekayələri"nin Azərbaycan bədii nəsrində yerini müəyyənləşdirməyə çalışan tənqidçi İslam İbrahimov yazırdı: "Cənub hekayələri" küll halında 1941-1946-cı illər arasında Cənubi Azərbaycanda baş vermiş milli-demokratik hərəkat tarixinin dolğun bədii ifadəsi kimi meydana çıxmışdır. 1949-cu ildə yazılmış "İki həyat" hekayəsi də müəyyən mənada "Cənub hekayələri" silsiləsinin davamıdır"¹. Yazıçı İ.Şıxlı isə Cənub hekayələrinin qəhrəmanlarının "inqilabi-romantik" xarakterini qeyd edərək onları Janna Dark fədakarlığı ilə müqayisə edir: "Yazıçının bu hekayələrinin qəhrəmanları Azad, Fərda, Rəhim, Qəhrəman, Azər, Reyhan, Rüksarə gənclik ehtirası və inqilabi-romantik coşğunluqla mübarizəyə atılırlar. Yazıçı bu gənclərin mübarizəsini ailə-məişət çarpışmalarında, siyasi toqquşmalarda göstərir, azərbaycanlı qızların öz vətənlərinin xilasını üçün Janna D`ark kimi fədakarlıq etməyə hazır olduqlarını qələmə alır"².

"Cənub hekayələri" XX əsr bədii nəsrimizdə həm forması, həm də məzmunu ilə yeni bir silsilənin əsasını qoyur. "Azad", "Tonqal başında", "On iki dekabr", "İztirabın sonu", "Salam sənə, Rusiya" kimi hekayələri yazılış tərzini, üslubu cəhətdən bir-birinin davamı kimi səslənir. Cənub mövzusunda

¹ İbrahimov İ. M.İbrahimovun nəsrini haqqında bəzi mülahizələr // "Azərbaycan" jur., 1962, № 12, s. 161.

² Şıxlı İ. Yorulmaz sənətkar // "Azərbaycan" jur., 1981, № 10, s. 74.

bəhs edən, lakin bu silsiləyə daxil olmayan "İki həyat", "İran qızı", "Bir günəşin işıqları", "Şairin yadigarı" və s. hekayələr də səmimiyyəti və realist həyat hadisələrini təsviri ilə yadda qalır.

"Cənub hekayələri"nin qəhrəmanları öz ideyası uğrunda çarpışan, bu yolda ölümə belə hazır olan insanlardır. Lakin bunlar heç də yazıçının ideal qəhrəmanları deyil, əksinə həyatdan götürdüyü qəhrəmanlardır ki, əsərlərində real həyatı müşahidələrindən istifadə etmişdir. Bu silsilədən olan qəhrəmanlar safdır, təmizdir, vətəninə bağlıdırlar, vətənlərini çox sevirlər, demək olar ki, onunla nəfəs alırlar. "Azad", "On iki dekabr", "Tonqal başında" hekayələrinin qəhrəmanları məhz bu cür təsvir olunur.

M.İbrahimovun azadlıq, istiqlaliyyət, vətənpərvərlik mövzusunda yazdığı əsərlər sırasında "Azad" hekayəsi mühüm yer tutur. Yazıçı bu hekayəni 1946-cı ildə yazmışdır. Həmin ilin dekabrında Milli hökumət artıq qan gölündə boğulmuşdu. Bu hekayə həm də yazıçının bu silsilədən yazdığı və ictimai siqnetli ilk hekayələrindəndir. Hekayənin adında həm də bir rəmzilik vardır, hekayədən çıxan əsas ideya olan azadlıq yazıçının Cənubluların görmək istədiyi və bu yolda apardıqları mübarizənin simvolu kimi mənalanır. "Cənub hekayələri" silsiləsinə daxil olan bu əsər ikinci şəxsin-hekayənin əsas qəhrəmanı Azadın dostu Fərdanın dilindən nəql olunur. Azadın son arzusu, son istəyi də mənalı və ibratamizdir. O, Təbrizlə Zəncanı birləşdirən, böyük yolu qoynuna alan Təbriz gədiyində dəfn olunmasını istəyir. Son mənzil kimi elə bir məkanı seçir ki, oradan Azərbaycanın həm Şimalı, həm də Cənubi aydın görünsün. Azad ölürsə də, onun ölümü mübarizənin bir simvoluna çevrilir, onun silahdaşları uğrunda ölümə getdiyi bu yolu axıradək gedəcəklərinə söz verirlər: "Qardaşlarım, gəlin silahlarımızı ürəyimizə basıb onun pak ruhu qarşısında and içək...and içək ki, ölüm bizi Azərbaycanın səadəti yolundan, böyük amalımız yolundan döndərə bilməz!..Yadımızda saxlayaq ki, onun hələ soyumamış qanı bizi intiqama çağırır, azadlıq yolunda mərd durmağa çağırır"¹.

Hekayənin sonundakı ideya və yazıçı mövqeyi belə düşünməyə əsas verir ki, Cənubi Azərbaycandakı azadlıq hərəkatı məhv olmayacaq, əksinə nə zamansa mütləq qalibiyyətlə nəticələnəcək. Təbrizlə Zəncan arasında dəfn olunan Azadın və azadların ruhu, azadlıq eşqi həmişə xalqımızın yaddaşına həkk olunacaq.

M.İbrahimov "On iki dekabr" hekayəsində də eyni motivi davam etdirir. 1945-ci ilin çərşənbə gününü, on iki dekabrı unutmayaqlarına söz verən dostların mübarizəsi əks etdirilir: "Mahmud, dostum, bu günü unutmaq, yaddan çıxarmaq olarmı?-deyirsən. -Zülmətlərə işıq: məhbəslərə azadlıq,

¹ İbrahimov M. Əsərləri. 10 cildə, II c., Bakı: Yazıçı, 1978, s.40

aclara çörək ümidi gətirən bu günü unutmaz olarmı?..Bir xalqın, bir torpağın azadlıq müjdəsi olan bir günü unudurlarmı?..Yox, yox! Azərbaycan torpağı heç zaman bu günü unutmayacaqdır!.."1

"Salam sənə, Rusiya" hekayəsi digər Cənub hekayələrindən fərqlənir. Hekayəni fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, yazıçı burada şahidi olduğu hadisələri yarımədii, yarımpublisistik şəkildə qələmə alır. İkinci cəhət bundan ibarətdir ki, əvvəlki hekayələrindən fərqli olaraq burada az da olsa, dövrün ideoloji meyilləri özünü göstərmişdir. Üçüncüsü, bu hekayə digər Cənub hekayələrindən həmcəmiyyətdir; dördüncüsü isə, bu hekayədə Təbriz deyil, Culfa və Mərənddə olan hadisələrdən, özü də ictimai-siyasi hadisələrdən danışılır. Buna baxmayaraq Cənub lövhələrinin, etnoqrafik təsvirlərinə görə "Salam sənə, Rusiya" hekayəsini də Cənub mövzusunda həsr edilmiş ən yaxşı hekayələr sırasına daxil etmək olar.

M.İbrahimovun "Cənub hekayələri" yalnız yazıçının öz yaradıcılığında deyil, ümumən Azərbaycan hekayəçiliyində yeni səhifə açır. Bu mövzu yazıçının yaradıcılığında daha da genişlənərək povest və romanlarının da baş mövzusunda çevrilir. Bu hekayələr xalqın milli azadlıq mübarizəsini təsvir etməklə onu bədii yaddaşa köçürmüş və xalqı gələcək mübarizəyə hazırlamaq işində bir mənbə rolunu da oynamışdır. "Cənub hekayələri" həm də Azərbaycan hekayəçiliyinə yeni mövzu və problematika, süjet xətləri və orijinal obrazlar silsiləsi gətirmişdir.

II fəsilin "**Povestlərində Cənub lövhələri və milli kolorit**" bölümündə yazıçının povestləri təhlil edilir. Göstərilir ki, "Cənub hekayələri"ndə əgər milli azadlıq mübarizəsinin 40-cı illəri təsvir edilirsə, povestlərinin mövzusu bir qədər sonrakı mərhələni göstərməklə yanaşı, həm də fərqli problemlərə həsr olunub. "Xosrov Ruzbeh" (bəzən "Fırtına quşu" da adlandırılır) sənədli povesti və "Güləbətın" povestlərində Cənub mövzusu hekayələrdə təsvir olunan dövrdən sonrakı mərhələ təsvir edilir. Yazıçı bu əsərlərində Cənubi Azərbaycan həyatının bir parçasını təsvir edərək oxucunu həmvətənlərinin arzu və idealları ilə tanış edir. Bu əsərləri bədii və milli kolorit baxımından yüksək qiymətləndirən tədqiqatçı A.Hacıyev yazır: "Bu əsərlər yüksək bədii və həyatiliyə, gözəl milli koloritə malik povestlərdir. Amma kolorit ayrı-ayrı lövhələrdə deyil, yazıçının həyat və varlığı, gerçəkliyi idrak metodunda özünü göstərir"².

¹ M.İbrahimov. Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, II c., Bakı: Yazıçı, 1978, s.40.

² Hacıyev A. Mirzə İbrahimov. Bakı: Yazıçı, 1982, s.38.

"Xosrov Ruzbeh" povestinin qəhrəmanı Xosrov Ruzbeh XX əsrin əvvəllərində Səttarxan, Bağırxanla başlayan, Xiyabani və S.C.Pişəvəri ilə davam edən milli azadlıq mücadiləsinin yeni mərhələsinin baş qəhrəmanı olaraq göstərilir. Yazıçı Xosrov Ruzbehi ideya uğrunda ölümün gözünün içinə dik baxan bir qəhrəman kimi təsvir edir. Lakin bu mücadilə 40-cı illərin mücadiləsi deyil, daha sonrakı mərhələyə aid olur. Povestdə İran Xalq Partiyası Mərkəzi komitəsinin üzvü, milli qəhrəman 1959-cu ildə rejim tərəfindən edam edilmiş Xosrov Ruzbehin həyatı və şəxsiyyəti bədii əsər üçün ən yaxşı material vermişdir. Onun İranda ölümə məhkum edilməsindən sonra haqqında şeirlər, poemalar yazılmış, həyatı bədii əsərlərin mövzu və süjet xəttinə daxil edilmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin "Həyat-ölüm" poemasında bu milli qəhrəmanın həyatını epizodik də olsa nümunə olaraq təsvir edir. Bu baxımdan M.İbrahimovun "Xosrov Ruzbeh" povesti Cənub mövzusunu ifadə edən ən yaxşı əsərlərdən biri kimi diqqəti çəkir. Xosrov Ruzbehin idarəetmə, azadlıq ideyaları uğrunda mübarizəsi onu bir qəhrəmana çevirmişdir.

Yazıçı Xosrovu cəsarətli bir insan, vətəndaş kimi göstərir; Xosrov Ruzbehin həyat yolu, taleyi cəsarət, yaxud son nəfəsə qədər vuruşmuş və şərəflə həlak olmuş bir qəhrəmanlıq nümunəsidir. Yazıçı əsərdə onun işığa, insana, azadlığa inamını ifadə etmək, haqq və azadlıq yolundakı mübarizəsinin dönməzliyini göstərmək istəmişdir. Bu cəhətdən M.İbrahimov qəhrəmanını Cordano Brunonun əsrləri yaran "Ləyaqət və qəhrəmanlıqla ölmək alçaq yollarla qələbə çalmaqdən yaxşıdır" sözlərinə tapınır və qəhrəmanını da məhz bu cür təqdim edir. Xosrov Ruzbeh həyatını ideal cəmiyyətə həsr edir və onun uğrunda da qəhrəmanlıqla həlak olur. Xosrov Ruzbeh ona qarşı çıxarılan ölüm hökmünü çox sakit qarşılayır, lakin yazıçı bunu heç də qəhrəmanın həyatdan doymuş bir adamın məmnuniyyəti kimi təsvir etmir. Çünki ölüm heç də ürəkləri parlaq gələcəyə ümidlə baxan insanlar üçün də arzu olunan bir şey deyil. Ancaq Xosrov "yaşamaq naminə xəyanət edən", "əqidə, fikir və arzularını köynək-tuman" kimi həftədə iki dəfə dəyişən "mənlisiz və alçaq təbiətli" insanlardan olmaqdan ölümün olmağını üstün tutur.

M.İbrahimovun "Güləbət" povesti də Cənubi Azərbaycan mövzusuna həsr olunan ən yaxşı əsərlərindən biridir. Burada yazıçının irəli sürdüyü ideya və həyatı problemlər maraqlı olduğu qədər də, geniş və çoxşaxəlidir. Əslində povestdə qoyulan mənəvi-əxlaqi məsələlər böyük bir romanın məzmununu əhatə edir. Yazıçı əsərdə özünə, ruhuna yaxın olan mövzunun bu dəfə yığcam şəkildə hadisələri təsvir etməyə nail olmuşdur. Buna baxmayaraq, oxucu hadisələrdən, obrazların arzu və ideyalarından müəyyən nəticə çıxarır. Povestin oxunmasında və hadisələrin inkişafında onun ayrı-ayrı hissələrə bölünməsi mühüm rol oynayır. "Həsret", "Sevindik", "Yaxşı xanım", "Ana

dili", Şahpələng", "Güləbətın, ay Güləbətın", "Yuxu", "Həyat", "Naməlum adam", "Böyükxanım", "Qızıl saat", "Xain" və s. fəsilər ayrı-ayrı hadisələr kimi təsvir olunsada Güləbətın bunları birləşdirən mərkəzi obrazdır.

Əsərdə təsvir olunan bütün hadisələr Güləbətının ətrafında cərəyan edir. Maraqlıdır ki, yazıcının bir neçə hekayə və povestlərində, publisistik yazılarında olduğu kimi, burada da Təbriz şəhərinin təsviri verilir. Daha doğrusu, "Güləbətın" povesti Təbrizin bağlı-bağatlı evlərinin təsviri ilə başlayır: "Təbrizin bağlı-bağatlı və az-çox abad hissələrindən birində hündür kərpic hasarın içində əndərunlu-birunlu birmərtəbəli bir ev gizlənilir. Bu ev çox böyük deyil, ancaq yaraşığı və gözəldir. İçində hər cür şəraiti var. Birun üç otaqdan, əndərun iki otaqdan və bir qapılı dəhlizdən ibarətdir. İkinci dəhliz əndərunla birunu birləşdirir"¹.

"Güləbətın" povestində hadisələrin bir-iki ailə çərçivəsində cərəyan etməsi, olsun ki, hadisələrin məkanını daraldır, ancaq təsvir olunan hadisələrdə dövrün ciddi və aktual məsələlərə toxunması yazıcını bu məhdudluqdan çıxarır. Əksinə, yazıcının təsvir etdiyi "əndərunlu-birunlu" ev bütöv cəmiyyətin obrazına çevrilir. Bir tərəfdən Hacınn hər gün gördüyü, lakin arxasından xəbəri olmadığı pərdələri qaldırır, burada baş verən hadisələri nəzərimizdə canlandırır; digər tərəfdən də bədii ümumiləşdirmə yolu ilə "əndərunlu-birunlu" evi bütün İranda baş verən ictimai-siyasi hadisələrin aynasına çevirir.

M.İbraimovun "Güləbətın" povesti "Gələcək gün" romanından sonra Cənub mövzusunda yazdığı ən irihəcmli əsərlərdən biridir. Povest romandan fərqli olaraq milli azadlıq mücadiləsini deyil, sadə həyat tərzini ehtiraslı sənətkar ürayinin hissələri ilə təsvir edir, dövrün ciddi və aktual məsələlərinə toxunur, oxucuya yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər aşılayır, eyni zamanda oxucunun Cənub həyatı, cəmiyyəti haqqında təsəvvürlərini daha da genişləndirir.

"Güləbətın" povestinin süjet xətti geniş və çoxşaxəlidir; cəmiyyətin daxilini göstərmək üçün kiçik məişət hadisəsindən tutmuş, ictimai hadisələrə qədər təsvir edilir. Povestin süjet çoxşaxəliliyini nəzərdə tutan Abbas Hacıyev onda roman mündəricəsinin olduğunu qeyd edərək yazır: " Bizə elə gəlir ki, povestdə həll olunan məsələlər böyük bir romanın mündəricəsini təşkil edə bilərdi. Lakin yazıçı əsərin həcmi yox, yığcamlığını üstün tutmuş, xoşagəlməz təsvirçiliyə, yorucu, cansıxıcı mühakimələrə yol verməmiş, oxucuya

¹ M.İbraimov. Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, II c., Bakı: Yazıçı, 1978, s.310

hadisələrdən, sürətlərin arzu və ideyalarından müəyyən nəticə çıxarmağa imkan yaratmışdır"¹.

"Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanında həyat həqiqətlərinin bəddi inikası" adlı üçüncü fəsil **"Gələcək gün" romanında həyat həqiqəti və bədii gerçəklik** və **"Gələcək gün" romanında ictimai-siyasi proseslərin bədii dərkisi"** yarım fəsillərindən ibarətdir. Məlumdur ki, "Gələcək gün" romanı 40-cı illərin ortalarından yazılmağa başlamışdır. Roman ilk dəfə "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının 1948-ci il 9-11-ci saylarında dərc edilib. Bir il sonra isə əsər kitab halında oxuculara təqdim olunub. Yazıçının düşüncəsində "Gələcək gün" romanı üç hissədən ibarət əsər olaraq nəzərdə tutulmuşdu. Lakin əsərin yalnız ilk hissəsi 1948-ci ildə "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında dərc olunduqdan bir il sonra ayrıca kitab şəklində dərc olundu. Bunun əvəzində yazıçı romanla bağlı göstərilən tənqidləri nəzərə alaraq onu yenidən işlədi və Əziz Şərifin tərcüməsində rus dilində "Roman-qazeta"da dərc edildi. Az bir zamanda roman geniş oxucu rəğbəti qazanmış və müəllifinə şöhrət qazandırmışdır. Ədəbi tənqid "Gələcək gün" romanını müəllifin yeni yaradıcılıq uğuru kimi səciyyələndirdi. Doğurdan da, roman yalnız mövzu və problematika baxımından deyil, hadisələrin, real həyat gerçəkliklərinin bədii inikası baxımından yeni idi. Bu dövr Azərbaycan romanlarına nəzər salmış olsaq, M.İbrahimovun son əsərində oxucu marağını cəlb edən son dərəcə çoxlu bədii komponentlərin olduğunu görmək olar. Məhz bu amillər müəllifin əsəri rus dilində nəşr etməsini sürətləndirdi. 1950-ci ildə isə roman rus dilində nəşr olunaraq rus auditoriyasına daxil olmuşdur. Ədəbi tənqidin də münasibəti geniş oxucu kütləsi ilə adekvat olmuşdur. Romanla bağlı resenziyalarda yazıçının əsəri yüksək dəyərləndirilmişdir.

"Gələcək gün" romanı haqqında ədəbi tənqid tərəfindən müsbət rəylər və fikirlər söylənilmişdir. Səməd Vurğun, Məmməd Cəfər, Mir Cəlal, Məmməd Arif, Cəfər Xəndan, Süleyman Rüstəm və başqa tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar romanı yüksək qiymətləndirmişlər. S.Vurğun romanı geniş oxucu kütləsinin stolüstü kitabı adlandıraraq yazırdı: "Mən belə hesab edirəm ki, "Gələcək gün" romanı yalnız Azərbaycanda deyil, o cümlədən bütün sovet ədəbiyyatında çox böyük hadisədir. Bu gözəl və aktual əsər yüksək mükafat almağa tamamilə layiqdir"². Ədəbiyyatşünas Cəfər Xəndan da "Gələcək gün" romanını mövzu və problematika baxımından yüksək dəyərləndirirdi:

¹ Hacıyev A. "Güləbət" (Mirzə İbrahimovun yeni povesti haqqında). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1966, 22 yanvar.

² Quliyev R. Bir roman haqqında rəylər //"Azərbaycan" jur., 1981, № 10, s. 83.

"Gələcək gün" romanı öz məzmun və əhatə etdiyi məsələlərin əhəmiyyəti etibarilə Cənub mövzusunda həsr edilmiş əsərlər içərisində xüsusi yer tutur. Onun səlis dili, gözəl təsvir və ifadə vasitələri lap ilk səhifələrindən oxucunu cəlb edir. Çox zəngin hadisələrin möhkəm bir süjet xəttində birləşdirilməsi işində yazıçının məharəti təqdirəlayiqdir.

Biz bu əsəri təkcə Mirzə İbrahimovun yaradıcılığında deyil, sovet nəsrində də müsbət bir hadisə hesab edirik"¹.

"Gələcək gün" romanında ötən əsrin 40-cı illərində Cənubi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələrin, milli demokratik hərəkatın son beş ildəki dövrü bütün reallığı ilə təsvir edilir. Romandakı hadisələrin cərəyan etdiyi dövr İranın o zamankı hakimi Rza şah Pəhləvi rejiminin son illərini əhatə edir. Xarici və daxili istismarçıların xalqı ağır vəziyyətdə əzməsi, İran rejiminin daxilən çürüməsi, eləcə də xalqın bu haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı mübarizəsi romanın əsas süjet xəttini təşkil edir. Əlbəttə, burada Azərbaycan xalqının milli azadlıq və istiqlal mücadiləsi də romanda başlıca xətt kimi götürülmüşdür. Hadisələr bir ailənin taleyi fonunda başlasa da, süjet xəttinin çoxşaxəliliyi onun istiqamətlərini genişləndirir. İqtisadi vəziyyət baxımından çox kasıb yaşayan ailənin fonunda ümumən xalqın ağır vəziyyətini göstərir. Fridunun və Musa kişinin ailəsinin təmsalında yazıçı romandakı hadisələri getdikcə ictimai proseslərə yönəldir. Yazıçı Fridunu şüur və mənəviyyat etibarilə dövrünün gözüaçıq gənclərindən biri kimi təsvir edir.

"Gələcək gün" romanının ən böyük məziyyətlərindən biri süjet xətlərinin və obrazların çoxluğuudur. Bununla yazıçı sanki cəmiyyətin bütün təbəqələrini, hadisələrini təsvir etmək istəmişdir. Dəmiryol maşinisti Sərxanın ailəsinin təsviri və taleyi, paravoz deposunun ustası Rza Qəhrəmaninin ağır güzəran həyatı, Kərimxan Azadının uşaqlıqdan ağır həyata və qazanca öyrəşməsi, Kürd Əhməd, dəmiryol stansiyasında yol ayıran Əhməd, Sərtib Səlimi və başqalarının həyatı, keçdiyi yol, taleləri süjet boyu romanın ən yaxşı səhifələrini təşkil edir.

"Gələcək gün" romanında ictimai-siyasi proseslərin bədii dərkisi yarımfəsilində romanda baş verən hadisələrin gerçəkliklə əlaqələri araşdırılır. Göstərilir ki, "Gələcək gün" romanı, hər şeydən əvvəl, Cənubi Azərbaycanda baş vermiş milli demokratik hərəkatın son illərini əhatə edir. Bununla belə, əsrlər boyu Azərbaycan xalqının İran rejiminə qarşı apardığı mübarizə tarixi də burada öz əksini tapır. Yazıçı özünün publisistik əsərlərində də xalqın milli

¹ Cəfər X. Mirzə İbrahimovun yaradıcılığında cənub mövzuları // "Azərbaycan" jur., 1981, № 10, s. 81.

mübarizəsini dilə gətirmiş, bu və ya digər şəkildə bu məsələlərə toxunmuşdur. "Səhər açılacaq", "Xalqın səsi", "Azadlıq mübarizəsi", "Vətənimizin qəlbi", "Xalqların azadlıq və səadət yolu", "Xalqların arzusu", "Firudin İbrahimi" və s. onlarla məqalə və publisistik yazılarında yazıçı "Gələcək gün" romanının bədii süjet xəttindəki ictimai problemləri burada publisistik şəkildə qaldırmışdır. Bu məqalələrin bir çoxu paralel olaraq əsərin yazılması zamanı, bəziləri isə ondan sonra işıq üzü görmüşdür. Əslində yazıçının yazdıqları həm də onun içində yaşadığı, lakin Cənubi Azərbaycandan bir qədər fərqli şəkildə əsarət altında inildəyən Azərbaycanın vəziyyətini real şəkildə göstərirdi. Maraqlıdır ki, bu məqalələrin bir çoxunda yazıçı bəzən Cənubi Azərbaycan terminindən istifadə etməklə yanaşı, əksərən Azərbaycan sözündən istifadə edirdi. Yazıçının fikrinə: "...təzyiq artdıqca Azərbaycanda azadlıq uğrunda mübarizə də şiddətlənmişdir. Zülm çoxaldıqca qurtuluş və azad nəfəs almaq həsrəti də güclənmişdir. Xüsusilə bizim əsrimizdə bu mübarizə daha parlaq bir şəkil alaraq ortalığa aydın ictimai və siyasi tələblər sürmüşdür"¹.

Araşdırmalar göstərir ki, yazıçı romanı yazarkən yalnız Seyid Cəfər Pişəvəri hərəkatını öyrənməmiş, həm də ondan əvvəlki inqilabları gözdən keçirmiş, təcrübədən istifadə etmişdir. "Azadlıq mübarizəsi" məqaləsində yazıçı Xiyabani hərəkatının üzərində geniş dayanmaqla yanaşı, Xiyabaninin azadlıq haqqındakı nitqlərinə də geniş yer verməklə bu inqilablar arasındakı mahiyyət və məzmunun eyni olduğunu göstərmək istəmişdir: «Ey Azərbaycan demokrasiyi, başını qaldır!..

Tutalım ki, bu gün sən boğaza qədər səfalət və fəlakət girdabı içərisində boğulursan. Tutalım ki, ac, lüt və solğunsan. Tutalım ki, digər millətlərə nisbətən sən daha artıq müsibətəzadsən. Lakin sən birinci yardımçın sən özünsən, sənə sən özün nicat verəcəksən. Əgər keçmişinin cöhr və qanı damarlarında axırsa, sən bu parlaq səhərə çatacaqsan, qoy o arzu və məramına nail olacağıın səhərlər sənə mübarək olsun, ey Azərbaycan demokrasiyi!..

Bütün zülm, işkəncə, dar ağacı, zəncir və zindanlar hamısı sən istiqamət və mətanətin qarşısında məhv olub gedəcəkdir.

Ən müqəddəs vəzifəni yerinə yetirməlisən, ey ölməz Azərbaycan, başını qaldır və yaşa!.."².

Ədəbiyyatşünas Məsud Vəliyev romanla bağlı yazdığı "Gələcək gün" romanı haqqında məqaləsinə Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin "Ey Azərbaycan, ey Azərbaycan demokratiyası başını qaldır!.." sözlərini epigraf verməklə, sanki romanın leytmotivini müəyyən etmişdir. Tənqidçi romanda bu ictimai, siyasi

¹ İbrahimov M. Sarı sim. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958, s.66.

² Yenə orada, s.66.

proseslərin bədii dərkinə diqqət çəkərək doğru qeyd edirdi ki, Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanının birinci əsas ictimai və bədii əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dediyimiz tarixi dövr haqqında oxuculara geniş və ətraflı məlumat verir¹. Tənqidçi P.Fateyev də "Gələcək gün" məqaləsində romanın İranın ictimai-siyasi panoramını əks etdirdiyinə diqqət çəkərək yazırdı: "Mirzə İbrahimovun romanı təkcə Rza şah Pəhləvi istibdadının bütün rəzilliyini və alçaqlığını deyil, eyni zamanda müasir İran həyatını göstərən bir güzgüdür"².

Beləliklə, "Gələcək gün" romanında yazıçı Cənubi Azərbaycanda, eləcə də İranda gedən ictimai-siyasi proseslərin bədii inikasını verməyə müvəffəq olur. Romanda həmin dövrdə demokrat firqəsinin xalqın taleyi, azadlıq mübarizəsi və milli hüquqları ilə apardığı mücadilə realist şəkildə əks edilir. Başqa sözlə, M.İbrahimovun "Gələcək gün" romanında 1941-1946-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərin bədii dərk böyük yazıçı ustalığı ilə göstərilir.

Dissertasiyanın "**Nəticə**" hissəsində yazıçının Cənub mövzulu əsərləri və fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən qənaətlərə gəlinmişdir. Göstərilir ki, yazıçının Cənub mövzusunda həsr edilmiş əsərləri aradan səksən ildən çox bir zaman keçməsinə rəğmən, əhəmiyyətini və bədii dəyərini qoruyub saxlamış, yalnız yazıçının yaradıcılığını deyil, ümumən Azərbaycan bədii nəsrini zənginləşdirmişdir. "Güləbət", "Xosrov Ruzbeh" povestlərində Cənubi Azərbaycan lövhələri, həyat hadisələri fərqli səciyyədə və rakursda təsvir edilir. Yazıçı "Gələcək gün" romanında dövrün ictimai-siyasi hadisələrini, xalqın milli azadlıq mübarizəsini əks etdirməklə yanaşı, mövcud rejimə, ədalətsizliyə qarşı mübarizəni də realist cizgilərlə göstərmişdir. Bütün bunlar yazıçı, dramaturq, şair, tədqiqatçı, tənqidçi, publisist və ictimai xadim Mirzə İbrahimovun Azərbaycan bədii düşüncəsinin, elminin, ictimai fikrinin daim keşiyində durduğunu, həyatı, şəxsiyyəti və təkrarolunmaz yaradıcılığı ilə onu zənginləşdirdiyini, inkişaf etdirdiyini və yeni bir mərhələyə daşdığını söyləməyə tamamilə əsas verir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır.

1.Mirzə İbrahimov nəsrində Cənub mövzusu (monoqrafiya). Bakı: Elm və təhsil, 2016, 171 s.

¹ Vəliyev M. "Gələcək gün" romanı haqqında // "İnqilab və mədəniyyət" jur., 1951, № 1, s. 135.

² Fateev P. Gələcək gün // "Azərbaycan" jur., 1950, № 1, s. 145.

2. Mirzə İbrahimovun ədəbi fəaliyyətində Cənub faktoru (tezis). AMEA-70.// Akademik Elm həftəliyi, 2015. Beynəlxəq Multidisiplinar Forum, 2-4 noyabr, Bakı, 2015, s. 107.
3. Mirzə İbrahimovun "Cənub hekayələri"ndə milli azadlıq ideyaları / Ulu öndər Heydər Əliyevin irsində multikultural və tolerant dəyərlər. Beynəlxəq konfrans, Bakı Slavyan Universiteti, 3-5 may 2016, I hissə, Bakı: Mütərcim 2016, s. 266-268.
4. Mirzə İbrahimovun hekayələrində dövrün ictimai-siyasi gerçəkliyi // Ədəbiyyat məcmuəsi , AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri. Bakı: Elm və təhsil , 2016, s. 175-181.
5. Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanında həyat həqiqəti və bədii gerçəklik //Bakı Slavyan Universiteti, "Tağıyev oxuları" (Elmi məqalələr məcmuəsi). Bakı: 2016, s. 268-273.
6. Mirzə İbrahimovun "Xosrov Ruzbeh" povestində milli idealın təsviri // Bakı Qızlar Universiteti, "Elmi əsərlər", 2016, № 2, s. 8-13.
7. Mirzə İbrahimovun fəaliyyətində Cənubi Azərbaycan faktoru // Filologiya məsələləri , 2016, № 6, s.341-346.
8. Mirzə İbrahimov hekayələrində həyat həqiqətinin təsviri // Filologiya məsələləri, 2016, № 7, s.254-263.
9. Life realities and literary truth in the works of Mirza Ibrahimov // Література в контексте культури. Збірник науки віх праць,. Випуск 27, Видавничий дім Димитра Бурага. Київ: 2016, с. 3-8.
10. Mirzə İbrahimovun "Güləbətін" povestində Cənub realiləri // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, 2016, , № 2, s. 173-177.
11. M.İbrahimovun "Gələcək gün" romanında ictimai-siyasi proseslərin bədii dərki // Filologiya məsələləri , 2017, № 7, s. 355-362.
12. Mirzə İbrahimov povestlərinin obrazlar aləmi // Filologiya məsələləri, 2017, № 12, s. 150-155.

**ТЕМА ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ПРОЗЕ МИРЗЫ ИБРАГИМОВА**

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, каждый из двух полуглав, заключения и списка использованной литературы.

Во вводной части обоснованы актуальность диссертационной работы, история исследования, предмет и объект темы, ее цели и задачи, научная новизна и методологическая база исследования, ее теоретическое и практическое значение, апробация работы и установлена структура диссертации. Исследованию привлечена Южная тематика в прозе М. Ибрагимова, что является одним из факторов, обуславливающих актуальность темы.

В I главе диссертационной работы под названием «Мирза Ибрагимов и литературный, общественно-политическая среда» исследуется азербайджанский фактор, занимающий важное место в творчестве и литературной деятельности писателя, освещается его общественная, литературная деятельность, анализируются проблемы Азербайджана, вместе с севером и югом. До конца своей жизни писатель не на миг не отходил от общественно-политических процессов, наоборот, все его произведения со временем обогащали эти процессы новыми мыслями и идеями. Писатель занимался целеустремленной деятельностью с целью обеспечения языкового, нравственного, наконец, географического и политического единства Северного и Южного Азербайджана. Разворачивающиеся события были также автобиографическим фактом, что с свою очередь, обуславливает обогащение темы новым художественным качеством.

Во II главе диссертации под названием «Южные реалии в рассказах и повестях Мирзы Ибрагимова» исследуются отражение идей национально-освободительной борьбы (в рассказах), картины Юга и проблемы национального колорита (в повестях). Южная тематика отражена в творчестве писателя, в частности рассказах «Двенадцатое декабря», «Азад», «У костра», «Иранка», «Две жизни»

как автобиографический факт. Этот цикл, состоящий из пяти самостоятельных рассказов, внесли в азербайджанскую художественную прозу и беллетристику новые элементы художественного мышления. Если в сборнике «Южные рассказы» описаны 40-е годы национально-освободительной борьбы, то тематика повестей относится к последующему периоду. В документальной повести «Хосров Рузбех» и повести «Гулябетин» читатель знакомится чаяниями и идеалами соотечественников из Южного Азербайджана. Главный персонаж повести «Хосров Рузбех» представляется как главный герой нового этапа национально-освободительной борьбы, начавшейся движением Саттархана и Багирхана, продолжающейся движением Хиябани и С.Дж. Пишевари.

В III главе под названием «Художественное отражение жизненной истины в романе «День придет» Мирзы Ибрагимова» описаны жизненная истина и художественная действительность, а также разворачивающиеся в Южном Азербайджане общественно-политические процессы. В романе со всей реальностью описаны разворачивающиеся в Южном Азербайджане в 40-х годах прошлого века события и последние пять лет национально-демократического движения. Происходящие в романе события охватывают последние годы режима тогдашнего правителя Ирана Рза шаха Пехлеви. Угнетенные под тиранией внутренних и внешних эксплуататоров народные массы, внутренний распад иранского режима, а также борьба народа против данного беззакония и несправедливости составляют главную сюжетную линию. Наряду с отражением национально-освободительной борьбы народа, писателю удалось показать также и борьбу против существующего режима и несправедливости.

В заключительной части диссертации подводятся итоги исследованию и делаются научные выводы по развитию литературной критики, прозы и проблемам. Показано, что южная тематика Мирзы Ибрагимова принесла в азербайджанскую художественную прозу новую тематику и проблематику, новые образы и сюжетную линию, сыграла существенную роль в формировании национального сознания азербайджанского народа.

**SOUTHERN THEME IN MİRZA İBRAHİMOV'S
LİTERARY PROSE**

SUMMARY

The dissertation consists of an introduction, three chapters, each of the two poluglav, conclusion and bibliography.

In the introductory part of the dissertation proved the relevance of history studies, subject and object themes, goals and objectives, scientific novelty and methodological base of research, its theoretical and practical significance, testing work and set the thesis structure. Research involved South themes in prose M. Ibrahimov, that is one of the factors responsible for the relevance of the topic.

In Chapter I of the dissertation entitled "Mirza Ibrahimov and the literary, social and political environment" is investigated Azeri factor, occupying an important place in the work and literary work of the writer, highlights his social, literary activity, analyzes the problems of Azerbaijan, together with the north and south. Until the end of his life the writer did not for a moment did not depart from the social and political processes, on the contrary, all his works are enriched with time, these processes with new thoughts and ideas. Writer engaged purposeful activities in order to ensure the linguistic, moral, finally, geographical and political unity of North and South Azerbaijan. Unfolding events were also autobiographical fact that a turn, causes the enrichment of the theme new artistic quality.

In II chapter of the thesis entitled "Southern realities in the stories and novels of Mirza Ibrahimov" explores the reflection of ideas of national liberation struggle (in the stories), the picture of the South and the problem of national colors (in the stories). South theme is reflected in the work of the writer, in particular stories "On December Twelfth", "Azad", "Campfire", "Iranian", "Two Lives" as autobiographical fact. This cycle is composed of five separate stories brought to the Azerbaijani fiction and fiction new elements of artistic thinking. If the book "Southern stories" described in the 40s of the national liberation struggle, the subject of stories related to the subsequent period. In the documentary novel "Khosrov Ruzbeh" and the story "Gulyabetin" the reader meets the aspirations and

ideals of compatriots from South Azerbaijan. The main character of the story "Khosrov Ruzbeh" appears as the protagonist of a new stage of national liberation struggle, starting Sattarkhan and Bagirkhan, continuing the movement Khiyabani and S.J.Pishevani.

In Chapter III, entitled "Art reflected the truth of life in the novel" The day will come, "Mirza Ibrahimov" describes the life and the truth of the reality of art, as well as unfolding in South Azerbaijan, socio-political processes. In the novel, with all the reality described unfolding in South Azerbaijan in the 40s of the last century, and the last five events letnatsionalno democratic movement. The ongoing events in the novel covers the last years of the regime of the then ruler of Iran, Reza Shah Pahlavi. Oppressed under the tyranny of the internal and external exploiters of the masses, the internal disintegration of the Iranian regime, as well as the people's struggle against the lawlessness and injustice constitute the main storyline. Along with the reflection of the national liberation struggle of the people, the writer was able to show also the struggle against the regime and injustice.

The final part of the thesis summarizes the research and scientific findings made on the development of literary criticism, prose and problems. It is shown that the southern theme Mirza Ibrahimov brought to the Azerbaijani fiction themes and new problems, new characters and storyline, played a significant role in the formation of national consciousness of the Azerbaijani people.

Kağız formatı: 60/84 16/1

Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ**

На провах рукописи

ГАНДАБ АЖДАР кызы АЛИЕВА

**ТЕМА ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ПРОЗЕ МИРЗЫ ИБРАГИМОВА**

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по филологии**

БАКУ – 2017

78